

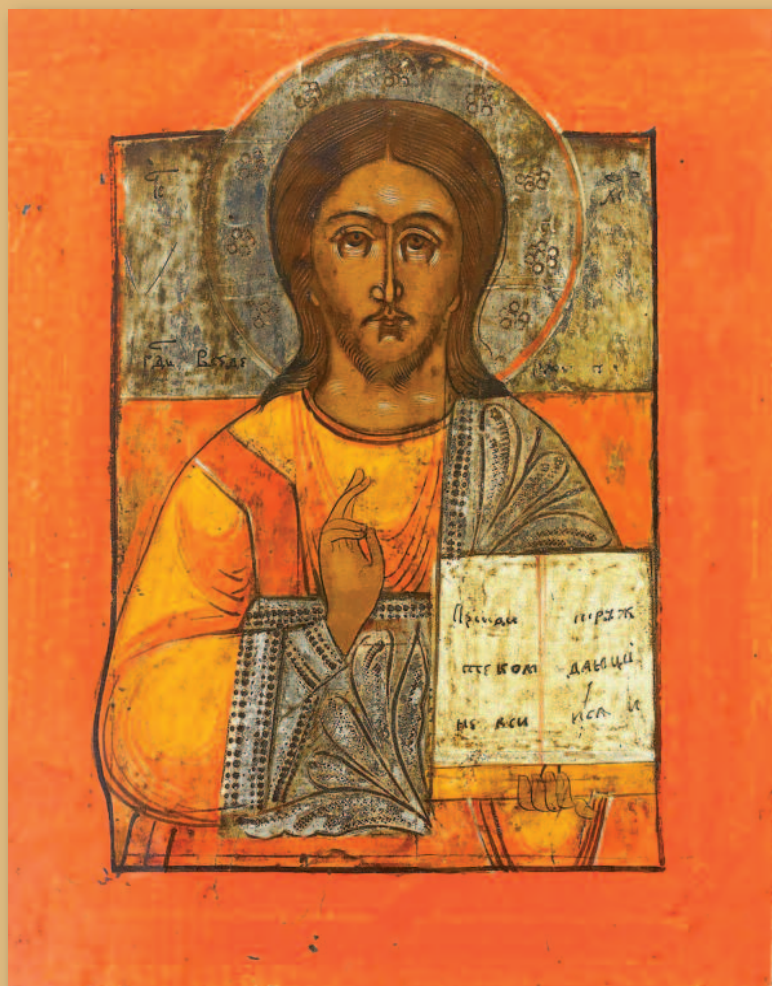
Pokrof

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

JAARGANG 66

NUMMER 4

SEPT-OKT 2019

- 3** *Sheptytskyj, Orthodoxen en Oecumene* – Ihor Rantsya
- 7** *Diplomatiek en oecumenisch offensief van paus Franciscus op de Balkan* – Geert van Dartel
- 11** *Zwerftochten en reiszegen*
– Huub Vogelaar
- 14** *Meditatie: Het Gelaat*
– Piet van der Heide

Moeder Gods (Icoon en foto: P. van der Heide).

- 17** *Tsjaikovskij's liturgie* – Dolf Bruinsma
- 20** *Moderne Servische iconen* – Paul Brenninkmeijer
- 23** *Byzantijnse Liturgie XXVIII: Phos hilaron* – Leo van Leijzen

Deze Pokrof opent met een uitgebreid artikel over de betekenis van de Oekraïense grieks-katholieke aartsbisschop Andrej Sheptytskyj. Daarna reizen we mee met de drie recente bezoeken van paus Franciscus aan Bulgarije, Noord-Macedonië en Roemenië. We lezen tevens over de afscheidsrede van prof. Bert Groen in Graz, Oostenrijk. In de meditatie wordt ingegaan op de icoon die zich openbaart als gelaat. Tsjaikovskij wordt in een volgend artikel behandeld als de schepper van geestelijke composities, terwijl hierna het moderne werk van icoonschilder Todor Mitrović aan de orde komt. In de rubriek 'Byzantijnse liturgie' tenslotte gaat het over de bekende hymne 'Phos hilaron' (Vreugdevol licht) uit de vespers.

Veel leesplezier met deze nieuwe Pokrof.

Leo van Leijzen

redactiesecretaris Pokrof

De illustraties op de omslag:

Voorzijde: Christus de Verlosser, Rusland, Kholui, 19^e eeuw.

Achterzijde: Kruis met Maria en Kind, Sint-Nicolaas, Sint-Demetrios en Sint-Joris, Rusland, Kholui, 19^e eeuw (Foto's: Temple Gallery Londen)

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord

Redactie: Paul Baars (hoofdredacteur), Dolf Bruinsma, Geert van Dartel, Leo van Leijzen (redactiesecretaris), Johan Meijer, Nick Pouls, Katja Tolstaja, Iglia Vassileva-van der Heiden, Huub Vogelaar.

Administratie en redactiesecretariaat:

Pokrof, Emmaplein 19^D,
5211VZ 's-Hertogenbosch, tel: 073-7370026,
e-mail: secretariaat@oecumene.nl, website:
<http://www.oecumene.nl/Publicaties/Pokrof>
De auteurs zijn verantwoordelijk voor de

inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggingsdienen vóór 1 december in 's-Hertogenbosch te geschieden, anders wordt men verondersteld abonnee te blijven.

De abonnementsprijs is €22,50 voor Nederland, voor het buitenland €27,50, giro IBAN: NL 61 INGB 0005679145 (BIC: INGBNL2A) t.n.v. Tijdschrift Pokrof, 's-Hertogenbosch.

Opmaak: VANDARTEL, Oss.
Drukwerk: Laumé Mediapartners.

Sheptytskyj, Orthodoxen en Oecumene

Metropoliet Andrej Sheptytskyj was van 17 januari 1901 tot 1 november 1944 bisschop van de Galicische Metropolie (Halycz), die drie eparchieën omvatte, gelegen in het Oostenrijks-Hongaarse keizerrijk. Na de ineenstorting van het keizerrijk in 1918 en de stormachtige gebeurtenissen in verband met de Eerste Wereldoorlog en de strijd om de Oekraïense onafhankelijkheid, bevond de Galicische Metropolie zich in de Poolse republiek; de laatste vijf jaren van het leven van de metropoliet vielen samen met de Tweede Wereldoorlog.

| Aartsbisschop Sheptytskyj.

In een situatie, waarin de Oekraïners van Galicië geen eigen bestuur hadden, vervulde metropoliet Andre Sheptytskyj de rol van nationaal-politieke leider. Hij was zich bewust van zijn missie, die ook zijn oecumenische overtuigingen en inspanningen bepaalde.

Vanuit kerkelijk oogpunt bezat metropoliet Andrej Sheptytskyj, als metropoliet van Galicië de rechten en privileges van de metropolieten van de Metropolie van Kiev, die vastgelegd waren in de bulle *In universalis Ecclesiae regimine* van paus Pius VII van 24 februari 1807, toen de Galicische metropolie was hersteld. In werkelijkheid waren de bevoegdheden echter zeer beperkt, zodat metropoliet Andrej niet eens op eigen gezag synoden van de metropolie Galicië kon bijeenroepen en voorzitten.

In de periode dat metropoliet Andrej zijn ambt vervulde beschikte de metropolie van Galicië over voldoende stabiele structuren, en dat in een tijd dat de Orthodoxie in het naburige Russische keizerrijk (en na 1923 in de Sovjet-Unie) en in het Oostenrijks-Hongaarse keizerrijk (en na 1918 in de Poolse republiek) serieuze veranderingen doormaakte.

Voor al in Rusland. Daar vernieuwde in 1917 de Orthodoxe Kerk het patriarchaat na de zogenaamde synodale periode, waarin zij was bestuurd door rijksambtenaren (*Oberprokuroors*); maar dat werd in feite teniet gedaan door Stalin in de jaren 1925-1927 en toen viel zij onder de controle van de staat. Dit leidde tot de

opkomst van de Russische ondergrondse kerk, en de afscheiding van Moskou door Russisch-orthodoxe kerkelijke structuren in de diaspora.

De Orthodoxe Oekraïners streden voor hun eigen kerkelijke onafhankelijkheid, vooral tijdens de jaren van de Eerste en Tweede Wereldoorlog, en verloren uiteraard die strijd. Echter, in Polen ontstond in 1925 een Oekraïense kerk die autocefaal werd verklaard door het Oecumenisch Patriarchaat, met de naam "Orthodoxe kerk in Polen", en op grond van dezelfde argumentatie, die in 2019 geleid had tot de oprichting van de Orthodoxe kerk van Oekraïne.

In deze gecompliceerde context was metropoliet Sheptytskyj duidelijk een katholieke hiërarch en ondanks het feit dat hij vaak vrij stond ten opzichte van de geest van de tijd, hield hij vast aan de traditionele ecclesiologie die hij in Krakau op het jezuïetencollege had geleerd, toen hij daar zijn theologische en filosofische vorming ontving; hij ondersteunde strikt de stelling dat zonder in gemeenschap te treden met de bisschop van Rome kerkelijke eenheid onmogelijk was. Niettemin was hij zich in zijn geestelijke roeping (en door zijn bewuste keuze voor de geünieerde Kerk *jm*) bewust van zijn orthodoxe wortels.

Sheptytskyj zag zichzelf als de hiërarch van heel de oude metropool van Kiev, en daarom ging hij in zijn handelen verder dan de grenzen van Galicië en streefde ernaar om ook daarbuiten zijn geünieerde kerk te versterken. Concreet betekende dat, dat hij in 1914, toen hij als gevangene op weg was naar Soezdal, in Kiev (dus in het Russische rijk!) in het geheim twee bisschoppen wijdde met het doel de eparchie Lutsk-Ostrog te herstellen, die in 1828 door een decreet van keizer Nicolaas I was opgeheven. In deze beriep hij zich op zijn gezag als plaatsvervanger van de metropool Kiev, en met geheime bevoegdheden van paus Benedictus XV.

Op deze zelfde basis verkondigde hij in 1917 de vorming van vier exarchaten: Wolynië, Oost-Oekraïne, Wit-Rusland en Rusland, en benoemde ook de exarchen. Het is duidelijk, dat de Russische autoriteiten dit herstel van het bisdom Lutsk-Ostrog niet toestonden en de bisschoppen konden daar hun bestuur dus niet beginnen.

In de jaren 1940-1941 ontnam paus Pius XII

Sheptytskyj alle buitengewone bevoegdheden, maar bevestigde wel de door hem gemaakte benoemingen. De paus plaatste meteen deze exarchaten rechtstreeks onder de Heilige Stoel, en benoemde Sheptytskyj tot delegaat voor deze exarchen namens de Heilige Stoel

De strijd om de restauratie van de Oekraïense staat ging door na de Eerste Wereldoorlog, en Sheptytskyj steunde openlijk dit streven; de Kievse elite nam contact met hem op, vooral Pavlo Skoropadskij (functionaris van de Oekraïense Staat in 1918), die het idee opperde van de oprichting van een Oekraïens patriarchaat. Sheptytskyj was feitelijk overeengekomen patriarch te worden van die ene Oekraïense Kerk, maar alleen op voorwaarde dat ze verenigd zou zijn met Rome en dat Rome dit zou bevestigen. Dit geeft aan dat zelfs toen de Oekraïense kerken inzagen hoezeer zij met elkaar verbonden waren, geworteld in de oude Kievse Metropool van de doop van Sint-Wolodymyr.

Toen hij al dicht bij zijn dood was, zette metropoliet Andrej Sheptytskyj samen met de Russisch-orthodoxe professor Alexander Oglobin een commissie op die moest zoeken naar een gemeenschappelijke visie op de Unie van Brest. Hij begon correspondentie met de bisschoppen van de Oekraïense Autonome Orthodoxe Kerk van het Moskou patriarchaat, die tijdens de Tweede Wereldoorlog was ontstaan, alsmede met de Orthodoxe Kerk van Polen.

Dit feit van zijn correspondentie is al oecumenisch, maar de tijdgeest liet niet toe om serieuze vooruitgang te boeken. De Orthodoxe bisschoppen, die echte Oekraïense patriotten waren, lieten op een diplomatieke manier doorschemeren dat de metropoliet een voorvechter was van russofiële liturgische tendensen, en op zijn stellingen over de gemeenschap met Rome antwoordden zij, dat die wel gemakkelijk de Grieks-katholieken mee zouden krijgen, om vervolgens samen te zoeken naar een eenheid met Rome, die zou breken met de Orthodoxe patriarchen. Echter, beide zijden wezen ook op de noodzaak om dichter bij elkaar te komen, de vijandigheden te vermijden en te komen tot nationale overeenstemming.

Andrej Sheptytskyj kende heel goed de Russisch-orthodoxe context. De eerste keer dat hij het Russische Rijk bezocht was in 1887, en tij-

dens dit bezoek leerde hij de Orthodoxe filosoof kennen, die bekend stond om zijn sterke sympathie voor het katholicisme, Vladimir Solovjov. Deze publiceerde twee jaar later in Parijs in het Frans het boek: "Rusland en de Universele Kerk".

Ook bezocht metropoliet Sheptytskyj Rusland in 1902 en in 1912, en tijdens de Eerste Wereldoorlog, 1914-1917, verbleef hij er in gevangenschap. In maart 1917, na ontslag uit de gevangenis, stichtte metropoliet Sheptytskyj op basis van eerder verkregen bevoegdheden van paus Pius X, een Russisch-Grieks-katholiek exarchaat, hij zat de synode voor en benoemde als eerste exarch de priester Leonid Fjodorof, die onmiddellijk erkend werd door de Voorlopige Regering van de toenmalige Russische Republiek, die ook verantwoordelijk was voor de amnestie van Sheptytskyj. De Apostolische Stoel bevestigde dit exarchaat en stichtte nog een exarchaat voor de Russische Grieks-Katholieken in Harbin (China). In 1929 werd in Rome een College gesticht, het 'Russicum', dat priesters voorbereidde voor de Russische katholieke missie. In de Katholieke Kerk heerste toen namelijk de idee van de bekering van Rusland, geïnspireerd door de verschijningen in Fatima in 1917.

Met de Russisch-orthodoxe Kerk zocht Sheptytskyj geen verdere toenadering, hij nam geen contact op met de hiërarchie, en hield geen rekening met hun interesse terwijl hij zijn eigen plannen uitwerkte. Uiteraard had de Russische Orthodoxie geen sympathie voor de Russische Grieks-katholieken, hoewel het bekend is dat Leonid Fjodorof regelmatig contact had met de patriarch van Moskou, Tychon Belavkin, en hierover verslag uitbracht aan metropoliet Sheptytskyj.

Zich beroepend op de bijzondere bevoegdheden die door de paus Pius X waren gegeven, stond Sheptytskyj sacramentele gemeenschap (intercommunie) met de Russisch-orthodoxen toe, ondanks het feit dat de Katholieke Kerk daar absoluut tegen was. Hij ging zelfs zover dat hij aan de Russische Grieks-katholieken toestond te biechten en ter communie te gaan in kerken van de Russisch-orthodoxe Kerk als er geen rooms-katholieke kerken in de buurt waren. Aan de Russisch-orthodoxen in Galicië, stond de metropoliet toe ter communie te gaan in de Grieks-katholieke kerken.

Het motief voor een dergelijk ernstig afwijken

↓ Aartsbisschop Sheptytskyj in zijn liturgische gewaden.

van de toen geldende regels en praktijken was de zorg voor het zielenheil van de mensen. Om dezelfde reden voorzag metropoliet Sheptytskyj intercommunie op het gebied van de kerkelijke kalender. Hij zag geen enkel probleem voor de Russische Grieks-katholieken om orthodoxe heiligen te vereren, met uitzondering van Sint Gregorius Palamas, omdat de Katholieke Kerk zich uitdrukkelijk tegen diens heiligheid had uitgesproken.

Metropoliet Andrej Sheptytskyj was gevoelig voor wat er gebeurde in de Orthodoxe Kerk van Polen, die gevormd was op Oekraïense grondslag: allereerst haar bisschoppen, en het overgrote deel van de gelovigen waren Oekraïners. Ondanks het feit dat deze Kerk de status van autocefalie had ontvangen door de inspanningen van de Republiek Polen, voerde de Poolse regering, ten eerste, een systematische polonisatie door, en ten tweede, voerde zij een campagne om kerken te onteigenen en over te geven aan de Rooms-katholieke Kerk. Grieks-katholieken leden onder een dergelijk beleid, en Sheptytskyj zette zich in zowel voor zijn eigen mensen als voor de Orthodoxen.

Terecht wordt metropoliet Sheptytskyj dus een voorloper van de oecumene genoemd, want bij veel gelegenheden liep hij vooruit op de ideeën van het Tweede Vaticaans Concilie. In het bijzonder in 1923 wees hij tijdens de door hem opgezette conferentie in het Pauselijk Oosters Instituut, over de rol van de Westerse Kerk in de kwestie van de kerkelijke eenheid, Unie 'van boven', naar het model van (het concilie van) Florence af als middel tot eenheid.

In plaats daarvan stelde hij voor dat de Kerk van het Westen gauw zo'n interne context zou scheppen, waardoor de Oosterse gemeenschappen of eparchieën als vanzelf zouden terugkeren tot de eenheid met Rome. De praktische uitvoering hiervan zag Sheptytskyj door middel van de organisatie van diverse vormen van samenwerking en communicatie tussen Orthodoxen en rooms-katholieken, wat in die tijd vrijwel onmogelijk was. Misschien is dat bedoeld, wanneer Yves Congar Sheptytskyj "een man noemt, gedreven door de zaak van de eenheid" (zie: *Husar, Lubomyr. Andrej Sheptytskyj, metropoliet van Galicië, [1901-1944], een voorloper van de oecumene. Lwiw, 2015*).

Zijn oecumenische ideeën drukte Sheptytskyj

uit door middel van zijn pastorale brieven, en uitdrukkelijk in twee oecumenische publicaties: "*De Gave van het Pinksterfeest*" (1937), en in het decreet "*Over de eenheid*", dat door hem was opgesteld en aangenomen werd op de aarts-eparchiale synode van Lwiw van 28 mei 1943.

In deze publicatie benadrukte Sheptytskyj, dat niet-katholieken ook met Christus verenigd kunnen zijn, en dat de sacramenten ook bestaan buiten de Katholieke Kerk; bijgevolg is niet alleen de Katholieke Kerk de ware. In feite liep hij met zulke ideeën twintig jaar vooruit op de dogmatische Constitutie *Lumen gentium* (§8) van het Tweede Vaticaans Concilie, Echter, metropoliet Sheptytskyj wees ook op de belangrijke verschillen: zonder eenheid met Rome behoren de andere Kerken niet tot de Algemene (universele) Kerk, en zijn principieel in oppositie met de eenheid van de Kerk. Veel theologische kwesties in verband met kerkelijke eenheid werden besproken op de Congressen van Velehrad, waartoe Sheptytskyj het initiatief had genomen. Echter, de metropoliet nam zelf niet daaraan deel met een wetenschappelijke bijdrage, ofschoon hij op de twee eerste bijeenkomsten (in 1907 en 1908) persoonlijk presideerde, en het woord nam in de discussies.

De oecumenische betrokkenheid van metropoliet Andrej Sheptytskyj komt ook tot uiting in de restauratie van het Oosterse liturgische erfgoed en het Oosterse kloosterwezen in de Metropolie van Galicië.

Ihor Rantsya

Ihor Rantsya is hoofd van de oecumenische commissie van de Eparchie van Parijs van de Oekraïens Grieks-katholieke Kerk

Uit het Oekraïens vertaald door Johan Meijer

Bronnen (in het Oekraïens):

Husar, Lubomyr. Andrej Sheptyckyj, metropoliet van Galicië (1901-1944), een voorloper van de oecumene. Lwiw, 2015.

Korolewskij, Cyril, Metropoliet Andrej Sheptytskyj, Lwiw 2015.

Wawzhonek, Michal, Oecumenische activiteit van Metropoliet Andrej Sheptytskyj in Oekraïne en Rusland, Rome 2006.

Diplomatiek en oecumenisch offensief van paus Franciscus op de Balkan

Begin mei bracht paus Franciscus een driedaags bezoek aan Bulgarije en Noord-Macedonië. Enkele weken later volgde een driedaags bezoek aan Roemenië. De paus bezocht de drie landen op de uitnodiging van de regeringen, maar niet zonder instemming van de lokale Orthodoxe Kerken. Door katholieken van de Latijnse en Byzantijnse ritus werd paus Franciscus enthousiast ontvangen. Terwijl in Europa het populisme en het nationaal egoïsme oprukken, pleitte paus in de ‘periferie’ van Europa voor een cultuur van ontmoeting, vrede en dialoog.

Bulgarije – “Pacem in terris”

Bulgarije is één van de armste landen in Europa. Sinds de toetreding tot Europese Unie hebben ca. 2 miljoen mensen het land op zoek naar een beter bestaan verlaten. Het land worstelt met de komst van immigranten uit het Midden-Oosten. Aan de grens met Turkije is een groot hek geplaatst. Het land telt ruim 7 miljoen inwoners waarvan 76% tot de Orthodoxe Kerk behoort. De moslimgemeenschap is met 10%, in vergelijking

Paus Franciscus wordt ontvangen door de H. Synode van de Bulgaars-orthodoxe Kerk.

met katholieken van de Latijnse en Byzantijnse ritus (1%) en protestanten (1%), sterk vertegenwoordigd. Paus Franciscus werd met alle égarde ontvangen, eerst door premier Boyko Borisov, op wiens uitnodiging een jaar eerder de visite werd gepland, en daarna in het presidentieel paleis in Sofia door president Roumen Radev. Radev noemde het pauselijk bezoek één van de belangrijkste gebeurtenissen in de jongste geschiedenis van de relaties tussen Bulgarije en het Vaticaan. Tegen paus Franciscus zei hij: “Uw bezoek is een getuigenis van uw liefde voor het Bulgaarse volk en van uw vertrouwen dat Bulgarije kan bijdragen aan een meer vreedzame, rechtvaardige en menselijke wereld.”

In het patriarchaat van de Bulgaars-orthodoxe Kerk werd paus Franciscus ontvangen door patriarch Neofit en de leden van de Heilige Synode. Ook aanwezig in het patriarchaat om Paus Franciscus te ontmoeten was de voormalige Bulgaarse premier en tsaar Simeon van Saksen-Coburg en Gotha. De ontmoeting tussen beide geestelijke leiders is hartelijk. Paus Franciscus treedt lachend en met gespreide armen naar voren en kust patriarch Neofit op beide wangen en vervolgens de iconen die patriarch Neofit

draagt. Na een privé gesprek tussen beide kerkleiders is er een ontmoeting met de leden van de Heilige Synode. In de aanloop naar het bezoek had de Bulgaars-orthodoxe Kerk laten weten dat iedere vorm van gemeenschappelijk gebed en het dragen van liturgische kleding uitgesloten was op grond van canonieke regels, aldus de officiële verklaring van de Heilige Synode. Voor sommige commentatoren was dit aanleiding om te spreken van een ijzige ontvangst van paus Franciscus in Sofia. Maar de beelden van de ontmoeting met patriarch Neofit en uit de Alexander Nevsky-kathedraal die paus Franciscus samen met de metropoliet Antonii bezoekt, laten iets heel anders zien. Paus Franciscus bidt voor de troon van de Slavenapostelen Cyrillus en Methodius, die door zowel katholieken als orthodoxen worden vereerd, en voor de iconostase. In 1880 werd het feest van de heiligen Cyrillus en Methodius geïntroduceerd in de kalender van de Rooms-katholieke Kerk en in 1980 verklaarde Paus Johannes Paulus II ze co-patroonheiligen van Europa, samen met Benedictus van Nursia. Op het plein voor de kathedraal schudt de paus daarna vele mensen de hand en staat hij op het podium in het gezelschap van vertegenwoordigers van alle religieuze groepen in Bulgarije. Ontroerende beelden. In zijn toespraak herinnert paus Franciscus aan mgr. Angelo Roncalli (de latere paus Johannes XXIII), die van 1925 tot 1934 als pauselijk gezant de tradities van de Orthodoxe Kerk leerde waarderen. Mgr. Roncalli was goed bevriend met de Bulgaarse koning Boris III, alsook met vele Bulgaarse politici en intellectuelen. Bij de icoon van de Messembria Maria, Moeder Gods, een van de meeste geliefde iconen voor mgr. Angelo Roncalli, bidt paus Franciscus het gezongen *Regina Coeli* mee.

De volgende dag is paus Franciscus in Rakovski, een kleine stad in het zuid-westen van Bulgarije, in de buurt van Plovdiv, met de grootste katholieke gemeenschap in het land, waar hij enthousiast wordt ontvangen door enkele tienduizenden gelovigen. De heilige mis viert hij in de Kerk van het Heilig Hart van Jezus, die na de aardbeving in 1928 met steun van aartsbisschop Angelo Roncalli werd gebouwd. 242 Kinderen uit verschillende delen van het land doen in deze bijzondere viering hun eerste communie. In zijn preek spreekt de paus heel direct over de relatie met Jezus. Hij zegt onder meer: "Dit is ons identiteitsbewijs: God is onze Vader, Jezus is onze broer, de kerk is onze familie. We zijn allemaal broers en zussen, en onze wet is de liefde".

Na het pausbezoek uitte metropoliet Nikolai van Plovdiv scherpe kritiek. Hij zag er een poging in om de Orthodoxe Kerken onder Rome te krijgen. Deze kritiek werd gepareerd door de metropolieten Naum en Antonii, die de fijngevoeligheid en oprechtheid van paus Franciscus prezen. "De goede wil, de openheid en de boodschap van vrede die naar ons land gekomen zijn, hebben de harten van onze landgenoten gewonnen", zei metropoliet Antonii. "En laten we eerlijk zijn, dit bezoek heeft laten zien hoe veel Bulgaren de stem van de Kerk en haar boodschap van welwillendheid tussen mensen en de gemeenschap met onze Heer Jezus Christus nodig hebben, ter versterking van de kerkelijke gemeenschap."

Noord-Macedonië - "Wees niet bang, kleine kudde!"

Vanuit Bulgarije reisde paus Franciscus op 7 mei door naar Skopje, de hoofdstad van Noord-Macedonië. Het was het eerste bezoek van een paus aan dit kleine land met ca. 2 miljoen inwoners. 65% van de bevolking behoort tot de Orthodoxe Kerk, 33 % is moslim. De katholieken van de Latijnse en Byzantijnse ritus maken slechts 1% van de bevolking uit. Macedonië heeft te kampen met armoede en werkeloosheid (20%), een assertieve Albanese minderheid (25%) en moeizame verhoudingen met de buurlanden Servië en Griekenland.

Paus Franciscus werd op het internationale vliegveld van Skopje welkom geheten door president Gjorge Ivanov en premier Zoran Zaev. In zijn welkomsttoespraak dankte president Ivanov de Heilige Stoel voor de voortdurende steun voor hun verzoek om aansluiting bij de Europese Unie. Ook zei hij dat dit bezoek plaatsvindt op een moment dat de Macedonische samenleving diep verdeeld is en dat het Macedonische land ernstig gewond is door gebroken beloftes, niet-vervulde verwachtingen en gebrek aan vertrouwen in de internationale gemeenschap. "Het kruis en de halve maan, de kerk en de moskee", zo zei hij, "worden misbruikt als grens en fort om imaginaire territoria af te bakenen en te verdedigen. Het is alsof we vergeten dat we allemaal mensen zijn, ongeacht ons geloof." Tot paus Franciscus zei hij: "alleen geestelijk vernieuwde mensen kunnen de geest van een samenleving veranderen". Om dat mogelijk te maken "is er een persoon nodig met een groot moreel gezag die kan spreken tot de ziel van het volk. (...) De burgers van Mace-

donië, christenen, moslims, joden en atheïsten, zien in uwe heiligheid zo'n persoon."

De paus prees in zijn toespraak Macedonië als een brug tussen Oost en West en een plaats van ontmoeting tussen culturen en religies. Hij sloot zijn toespraak tot politieke leiders af met een zegenwens: "Moge God Noord-Macedonië zegenen en beschermen, het bewaren in eensgezindheid en het voorspoed en vreugde schenken!"

Andere belangrijke momenten waren het bezoek aan het Memorial House ter nagedachtenis aan Moeder Teresa in Skopje, de viering van de heilige mis op het Macedonia-plein in het centrum van de stad en de ontmoeting met 1.500 jongeren in de open lucht.

Moeder Teresa werd op 26 augustus in Skopje geboren als Anjezë Gaxhiu Bojaxhiu van Albanese ouders. De kerk waar ze gedoopt werd, werd in 1963 door de aardbeving verwoest. Op die plaats werden in 2009 het Memorial House en een museum over Moeder Teresa geopend.

Bij de heilige mis op het plein in Skopje waren zo'n 15.000 mensen aanwezig. Naast de katholieke bisschop van Skopje, Kiro Stojanov, waren ook andere geloofsgemeenschappen vertegenwoordigd: metropoliet Stefan Veljanovski, het hoofd van de Macedonische Orthodoxe Kerk, Groot-Mufti Suleman Efendi Rexhepi, rev. Mikhail Cekov namens de Methodistische Kerk en Berta Romano Nikolic namens de Joodse gemeenschap. Er vond geen aparte formele ontmoeting tussen Paus Franciscus en het hoofd van de Macedonische Orthodoxe Kerk plaats, waarschijnlijk om rekening te houden met de gevoelige situatie rondom de Macedonische Orthodoxe Kerk, die officieel niet erkend is door de andere Orthodoxe kerken.

Tijdens de ontmoeting met jongeren bij het pastoraal centrum in Skopje luisterde paus Franciscus naar een aantal getuigenissen van jonge mensen waar hij gevat en met humor op reageerde. Hij riep de jongeren op vooral te blijven dromen. Hij hield hen het voorbeeld voor van Moeder Teresa. Ieder van jullie is geroepen om iets te doen, het leven serieus te nemen en er iets moois van te maken. Laten we onszelf niet toestaan beroofd te worden van onze dromen; laten we onszelf niet beroven van het nieuwe dat de Heer ons wil geven."

Roemenië – "Ik kom als pelgrim en als broer"

In Roemenië wordt paus Franciscus op 31 mei op het vliegveld welkom geheten door president Klaus Iohannis en zijn vrouw Carmen alsook door de katholieke bisschoppen. Op weg naar presidentieel paleis in het centrum van Boekarest wordt hij toegezwaaaid door duizenden Roemenen. De ontmoeting met president Iohannis is hartelijk. Paus Franciscus bedankt voor het hartelijke welkom dat hem ten deel valt. Twintig jaar geleden was paus Johannes Paulus II de eerste paus die een bezoek aan Roemenië bracht.

In zijn toespraak tot de politieke leiders wees hij op de ontwikkeling die Roemenië sinds de val van het communisme in 1989 heeft doorgemaakt. Roemenië heeft zich ontwikkeld tot een democratische staat die open staat voor dialoog, de godsdienstvrijheid steunt en een belangrijke partner is in de internationale betrekkingen.

Het succes, zo Franciscus, wordt gemeten naar de mate waarin gezorgd wordt voor de meest kwetsbare burgers, in het bijzonder de armen en gemarginaliseerden.

Roemenië telt 21 miljoen inwoners. 86% van de bevolking is orthodox, ca. 5% rooms-katholiek (verdeeld over twee nationaliteiten: Roemeens en Hongaars), 1% grieks-katholiek, 3% protestant. Roemenië heeft te kampen met twee grote problemen: de armoede, 40% van de bevolking leeft op of onder de armoedegrens, én de emigratie, zo'n vier miljoen Roemenen hebben het land op zoek naar een beter bestaan verlaten.

Paus Franciscus bij het Memorial House ter nagedachtenis aan de heilige Moeder Teresa, in Skopje, Noord-Macedonië.

Ontmoeting tussen paus Franciscus en Roemeens-orthodoxe patriarch Daniel.

Tijdens zijn driedaags verblijf heeft paus Franciscus er in tekenen en toespraken alles aan gedaan om de cohesie in het land en de oecumenische relaties tussen de kerkelijke tradities te versterken. In Boekarest was er een hartelijke ontmoeting met patriarch Daniel. “Ik kom hier als een pelgrim”, zo zei de paus, “met het verlangen het gelaat van de Heer te zien in het gelaat van mijn broeders”. In zijn toespraak riep paus Franciscus op tot intensieve samenwerking en gezamenlijk getuigenis van katholieken en orthodoxen. Paus en patriarch gingen zeer ontspannen met elkaar om. Patriarch Daniel zei dat “orthodoxen en katholieken vandaag de taak hebben om het geloof in Christus en de christelijke waarden in een erg seculier Europa te verdedigen en uit te dragen opdat het geloof in de barmhartige liefde van Christus voor de wereld en het geloof in het eeuwig leven van de persoon overgedragen wordt aan de jonge generatie.”

In onderscheid met paus Johannes Paulus II in 1999 was het voor paus Franciscus wel mogelijk om Transylvarië te bezoeken. Bij het Mariaheiligdom in Sumuleu-Ciuc vierde hij met ca. 100.000 pelgrims uit Hongarije, Roemenië en Polen in de openlucht de Eucharistie. Dit Mariaheiligdom heeft in het bijzonder betekenis voor Hongaarse katholieken. Het dateert uit 1567 en ontstond in een periode dat op Hongaarse katholieken druk werd uitgeoefend om over te gaan naar het protestantisme. In het Transylvarië van de 21^e eeuw liggen daar niet meer de grootste spanningen. Die zijn veeleer

nationaal van aard. Paus Franciscus riep in zijn toespraak Roemeense en Hongaarse katholieken op als broeders en zusters samen te leven.

Hoogtepunt van deze reis was de zaligverklaring van 7 grieks-katholieke bisschoppen tijdens de viering de Byzantijnse Liturgie in Blaj. Na de communistische machtsovername werd de Grieks-katholieke Kerk in Roemenië zwaar vervolgd. De zeven bisschoppen stierven de martelaarsdood in de periode tussen 1950 en 1970: Iuliu Hossu werd in 1954 gevangen gezet. Hij overleed in 1970 in een ziekenhuis. Enkele jaren daarvoor had paus Paulus VI

hem benoemd tot kardinaal, maar dit werd pas na zijn dood bekend gemaakt. Vasilie Afteni stierf in 1950 in de gevangenis, Ioan Balan zat gevangen van 1950 tot 1954 en stierf in 1959 in een klooster, Valeriu Traian Frentiu stierf in 1952 in de gevangenis, Ioan Suciu stierf in 1953 in de gevangenis, Tito Livio Chinezu stierf in 1955 in de gevangenis en Alexandru Rusus stierf in 1963 in de gevangenis.

Na de val van het communisme heeft de Grieks-katholieke Kerk in Roemenië zich maar moeilijk kunnen herstellen. De zaligverklaring is een late, maar belangrijke erkenning van het getuigenis en het martelaarschap van deze kleine kerkgemeenschap in Roemenië.

Tot besluit

Paus Franciscus heeft op deze drie reizen met veel gevoel voor de verhoudingen en de tradities in de drie landen een impuls gegeven aan het goed samenleven van de volkeren in Zuid-oost-Europa en aan de verzoening tussen de kerkelijke tradities. Het is zeer te hopen dat dit signaal ook gezien en opgepakt wordt in de omringende landen. Het zou helpen om de betrekkingen tussen de Kerk van Oost en West én het gezamenlijk getuigenis van de Kerken in Europa weer een impuls te geven.

Geert van Dartel

Gebruikte bronnen: *Vatican News*, reeks artikelen van Gerard O'Connell over deze reizen van paus Franciscus in het magazine *America – the Jesuit review*, *New York Times*.

Zwerftochten en reiszegen

Reizen is vertrekken en terugkeren. Meestal gaat dit goed, genieten reizigers van hun reis en komen ze tevreden, uitgerust en met meer begrip voor andere culturen thuis. Maar soms gaat het niet goed, zoals bij een ongeluk, ziekte, natuurramp of een aanslag. Reizen is dus ook een risicovolle onderneming.

Over de onderwerpen omzwervingen, trektochten en reiszegen hield prof. dr. Bert Groen op 6 november 2018 zijn afscheidsrede als hoogleraar liturgiewetenschap en sacramentele theologie aan de katholieke universiteit in Graz (Oostenrijk). In zijn boeiende rede bespreekt hij hoe de katholieke traditie en de orthodoxe tradities deze thema's vorm gegeven hebben. Zijn bronnen zijn katholieke en Byzantijnse liturgiegeschriften, gebeden, zegeningsvieringen en praktijkervaringen. Hieronder volgen we enkele trekken van zijn verhaal met een basale aandacht voor wat hij schrijft over oosterse ritussen.

Brede context

Groen plaatst zijn rede meteen in een breed liturgisch, oecumenisch en intercultureel perspectief. Trek- en pelgrimstochten zijn wereldwijde verschijnselen en ook mensen zonder religie gaan op bedevaart of wandelen naar Santiago de Compostella. En lang niet alle reizigers zijn vakantiegangers. Groen situeert zijn betoog bovendien bewust binnen onze huidige maatschappelijke context met zijn discussies over migratie en vluchtelingen, voor hem zijn liturgie en realiteit geen gescheiden werelden. Hij noemt de tochten van vluchtelingen over de Middellandse Zee nog steeds dramatisch.

Tegenwoordig zitten er bij de recente ontheemde nieuwkomers naar Europa meer christenen dan moslims. Zeker vroeger waren verre reizen over land en water voor alle reizigers moeizaam en gevaarlijk. In elk geval was het voor

Omslag van de afscheidsrede van prof. Bert Groen
(ontwerp: Irene Unger).

tallose reizigers evenals voor de thuisblijvers een levensbehoefte om te bidden om bescherming, aldus Groen. Hij verwijst naar “de speciale voorbeden voor reizigers, de votiefmissen en zegengebeden voor de reis en de ‘uitvaart’”. Ook kwam het voor dat men de reizigers de communie voor onderweg, een *viaticum*, meegaf. In het Westen golden in het bijzonder de heilige Drie Koningen en de aartsengel Rafaël als reispatronen”.

Oosterse ritussen

Over de Byzantijnse, Griekse, Slavische, Roemeense en Arabische tradities bericht Groen: “Hier wordt in iedere eucharistie en in het getijdengebed voor alle reizigers gebeden. In de vredeslitanie, d.w.z. in de voorbeden meteen aan

| Prof. Bert Groen.

het begin van de viering, worden de reizigers ter zee en op het land (en in de lucht) in één adem met de zieken, noodlijdenden en gevangenen genoemd". Ter vergelijking refereert Groen aan de Romeinse ritus: "In het *Missale Romanum* (katholiek misboek) is bij de Grote Voorbeden op Goede Vrijdag de tiende (en laatste) voorbede bestemd voor mensen die gekweld worden, namelijk dwalenden, zieken, hongerigen, gevangenen, reizigers, bedevaartgangers en stervenden. Wat reizigers en pelgrims betreft bidt men om bescherming resp. hun terugkeer." In het eucharistisch hooggebed van de Byzantijnse ritus, zo vervolgt Groen, wordt ook uitdrukkelijk melding gemaakt van de reizigers, zieken, behoeftigen en gevangenen. En "in de Goddelijke Liturgie van Basilius wordt aan God gevraagd om met de schepelingen mee te varen en met degenen die op de vaste wal onderweg zijn mee op te trekken; God wordt hier ook als 'haven van de zeevarenden' aangesproken." Speciale vermelding verdient volgens Groen het gebed in geval van storm en hoge zeegolven. In dat lange beeldrijke gebed wordt God gesmeekt om de winden en de zee te kalmeren.

Zegeningsgebeden voor reizigers

In zijn rede herinnert Groen verder aan de speciale zegeningsgebeden in de Byzantijns-Arabische en de Byzantijns-Slavische ritus voor degenen die op reis gaan. Dat gaat als volgt: "In een gebed worden eerst de vlucht van de Heilige Familie naar Egypte en Jezus' mee oplopen met de twee leerlingen naar Emmaus opgenoemd; dan wordt God gevraagd om de reiziger, net als eens Tobias, een engelbewaarder te sturen, opdat de tocht moge lukken en alles vreedzaam en succesvol verlopen. Op het einde van deze korte dienst reikt de priester degene voor wie hij gebeden heeft een kruis om te kussen en hij besprenkelt die persoon met wijwater."

Maar er kan ook gekozen worden voor een langere viering. "Dan wordt allereerst Psalm 143, een smeekgebed om kracht en hulp tegen vijanden, voorgelezen; daarop volgen voorbeden met intenties over beschutting en een vredesengel als begeleider van de reizigers. Daarna zingt men enkele *troparia* (korte gezangen) en wordt het Bijbelverhaal voorgelezen over de Ethiopische hoge ambtenaar die door Filippus wordt gedoopt. In het evangelie vertelt Jezus dat hij in het huis van zijn vader een plaats voor de discipelen gaat klaarmaken en hij verklaart dat hij de ware levensweg is (Joh. 14,1-10). Na nog meer voorbeden smeekt de priester de Heer Jezus Christus opnieuw om een voorspoedige reis. Ten slotte worden weer de symbolische handelingen met het kruis en het wijwater verricht." Wie verbaasd is over de lengte en intensiteit van dit ritueel dient voor ogen te houden hoe levensgevaarlijk een zeereis kon zijn, zo vermeldt Groen.

Hij beschrijft hoe in de liturgie van andere oosterse kerken wordt gebeden voor degenen die lang onderweg zijn: "in de Koptische dienst van de ochtendwierook bijvoorbeeld worden de parochianen uitgenodigd om voor alle reizigers te bidden dat God hun wegen moge effenen, voor hen een 'zeilvriend en weggenvoot' moge zijn en hen in een rustige haven terug laten komen. Voorts wordt God gevraagd om ons vreemdeling zijn in deze levensperiode te bewaren zonder schade, zonder stormen en zorgen".

Reiszenen en pelgrimszegenen

Een reiszenen kan de identiteit van de groep of het individu gestalte geven en versterken, legt Groen uit. Deze zegen kent een lage drempel, duurt niet lang en is vaak zintuigelijk, aldus Groen. Kenmerken daarvan zijn een handop-

legging en een zalving met olie. Ze drukken zowel aandachtige zorg als aanvaarding uit: “Het kan een fijne ervaring zijn als iemand die je vertrouwt je hoofd in zijn/haar handen houdt en je alle goeds en vertrouwen wenst. In de reis-zegen wordt de deelnemers vrede in de veelomvattende zin van het woord sjaloom toegezegd”. Bij een pelgrimage is het gaan van de weg zelf belangrijker dan het doel. Anders gezegd: het gaat eerder om de reis dan om de bestemming. Het hoofdthema van een viering is het onderweg zijn en de bede om bescherming en de zegen met handoplegging die op het einde wordt gegeven. De handlegging bestaat in de katholieke traditie en enkele protestantse diensten, in de oosterse liturgiegeschriften is deze praktijk niet bekend.

Bedevaarten

Wat betreft bedevaarten, het als pelgrim onderweg zijn, noemt Groen niet alleen de vaste, eeuwenoude praktijk van op bedevaart te gaan in de katholieke, orthodoxe en oriëntaals-orthodoxe traditie, maar ook een toenemende openheid in bepaalde protestantse kringen voor vieringen met een zegen voor reizigers en bedevaarten. Hij concludeert: “Het maken van een pelgrimstocht wordt nu veel minder als teken van scheiding en verdeeldheid en meer als middel tot oecumene en eenheid beschouwd”. In deze protestantse erediensten wordt “ons bestaan gezien als een pelgrimstocht naar nieuw leven toe en worden ook liturgische elementen in de pelgrims- resp. reis-zegen overgenomen uit de koptische en de katholieke tradities. Deze protestantse orde voor de reis-zegen biedt eveneens de mogelijkheid dat men de reiziger een broodje voor onderweg meegeeft; zo herleeft het oude *viaticum*-gebruik. Eventueel kan men ook een bijbeltje of – een teken van oosters-christelijke invloed – een reisicoon meegeven”.

Het begrip ‘pelgrimeren’ wordt trouwens nog in tal van andere situaties gebruikt. Groen geeft als voorbeelden een pelgrimstocht naar ‘herdenkingsplaatsen’ als Auschwitz en Yad Vashem, op bedevaart gaan naar het graf van Elvis Presley, een voetbalstadion of een *Prinses Diana*-monument.

Zwerftochten van de liturgie zelf

Met dit thema op het einde van zijn afscheidsrede brengt Groen een boeiend thema aan. Hij stelt vast dat niet alleen mensen, dieren, bloemen en planten reizen, maar ook de liturgie

zelf is op trektocht. Wederzijdse beïnvloeding, vermenging of kruisbestuiving is een essentieel kenmerk van de contacten tussen uiteenlopende culturen en religies. Het is in zekere zin een ‘natuurlijk’ proces. Twee voorbeelden van dergelijke ‘overvloeiers’ zijn de Romeinse en Byzantijnse ritus: “in de late oudheid werd het Grieks – na een lange heerschappij – in Rome en andere steden in het Westen door het Latijn vervangen. Latijn werd de taal van de christelijke eredienst. Toch bleef de oude heidense cultus indirect een belangrijke rol spelen. Groen verwijst naar “zowel de *orationes* (gebeden, hv) die de bisschoppen en priesters voordroegen als de liturgische hymnografie (lofzangen, hv) maakten namelijk van patronen gebruik die in het Romeinse polytheïsme (veelgodendom, hv) gangbaar waren”. Hij doelt op “de wijze hoe God werd aangesproken, de terminologie en retorische stijlkenmerken als assonantie en rijm”.

Hetzelfde is gebeurd met het liturgische Grieks. Ook hier zijn aanspreekvormen, uitdrukkingen en regels der welsprekendheid van de vorige godsdienst overgenomen, aldus Groen. Hij vervolgt: “bij het liturgisch Grieks gaat het hier om de voormalige gebedstaal voor de Olympische goden en godinnen, alsmede andere godheden. Verder is ook de huidige Byzantijnse ritus het resultaat van een lang proces van veelvoudige vermenging.

Bestanddelen van de oude liturgie van Jeruzalem en van de Syrische en andere tradities – ook van de Latijnse, men denke bijvoorbeeld aan het zevental van de sacramenten en de scholastieke definities van hun werkzaamheid – versmolten met Griekse en andere elementen.” Groen concludeert: “Net als de Romeinse ritus, die een synthese van lokaal-Romeinse, Franse, Germaanse en andere bestanddelen is, groeide ook de Byzantijnse tot een synthese uit; een *puur* Byzantijnse of een *louter* Romeinse liturgie bestaat niet.”

Tot slot

Met zijn rede geeft professor dr. Bert Groen een helder overzicht van een veelheid van liturgische gebruiken waarvan vele onbekend geworden zijn, maar nog steeds op een zinvolle manier kunnen worden ingezet. Het zou fijn zijn als zijn interessante afscheidsrede beschikbaar zou komen voor een breder publiek.

Huub Vogelaar

Het gelaat

Drie jonge monniken gingen jaarlijks op bezoek bij vader Antonius, de woestijnvader, die teruggetrokken leefde in de Egyptische woestijn.

Twee van hen stelden dan allerlei vragen aan hun geestelijke vader.

Maar de derde zweeg stille.

Tenslotte vroeg vader Antonius aan hem waarom hij nooit een vraag stelde.

En de jongeman antwoordde: Vader, uw gelaat is mij genoeg!

Een soortgelijk verhaal wordt verteld over de pastoor van het plaatsje Ars in het Frankrijk van eind 18^e, begin 19^e eeuw. Hij was geliefd bij vele parochianen. In zijn kerk, helemaal achterin, zat regelmatig een oude boer, die niet deelnam aan de mis en die alleen maar gedurende lange tijd stil voor zich uitstaarde.

De pastoor vroeg hem na enige tijd: Beste man, wat doe je toch al die tijd?

En de boer zei: Ik kijk naar Hem en Hij kijkt naar mij en we zijn tevreden!

Ik heb in de loop der jaren een aantal verhalende iconen geschilderd, met veel personen en uitgebreid decor, zoals de Vurige Hemelvaart van Elia, de Annunciatie en de Opwekking van Lazarus. Het zijn verhalen die we in woord en in beeld graag willen doorvertellen, ook aan volgende generaties.

Toch wil ik mij in mijn schilderen de laatste tijd steeds meer beperken en wel tot het gelaat van een enkele heilige. Daarin hoop ik, geïnspireerd door de verhalen over onze jonge monnik, over de oude boer en door de ervaring van vele andere gelovigen de heilige te ontmoeten, zelfs door tijd en door materie heen.

Het schilderen van een icoon vraagt serieuze voorbereiding.

Ik ruim mijn werkkamer op, orden de materialen en probeer ook mijn geest, mijn denken te ordenen en zo mogelijk te verstillen, soms door gebed.

En ik zoek houvast in het volgens traditioneel recept prepareren van een paneel, maak een werktekening waarin ik dankbaar gebruik maak van wat de grote icoonschilders van het verleden aan ons hebben nagelaten, breng het goud op en daarna met temperaverf de basiskleuren van de icoon, schilder de kleding van de heilige in een steeds hoger licht, langs lijnen, dansante lijnen, die elkaar naderen en zich van elkaar verwijderen, als het contrapunt in de muziek - om tenslotte, na alle omtrekkende bewegingen het gelaat van de heilige te naderen en te schilderen.

En dan, vaak na veel struikelen en weer opstaan, ziet de heilige mij aan.

Het is, zo zei een woestijnvader, als met het aanleggen van een vuur:

eerst is er rook, je ogen tranen, maar later als de rook is opgetrokken, komen licht en warmte.

Van vele heiligen heb ik eenmalig het gelaat geschilderd: van Johannes de Voorloper, Johannes de Theoloog, Petrus, Lucas, Paulus en jawel, ook van Nicolaas! Het gelaat van Jezus en dat van zijn moeder heb ik meerdere malen geschilderd. Aan hen zal ik zal daarom in het bijzonder aandacht schenken.

Voor het schilderen van de icoon van Jezus steunde ik in het verleden op afbeeldingen waarin zijn kracht getoond wordt: als Pantocrator, de Albeheerser, Jezus als Goddelijke Majesteit.

In de theologische visie op Jezus werd in later tijden behalve zijn goddelijke natuur ook zijn waarlijk menszijn benadrukt. Dit gaf de schilder ruimte om het menselijk gelaat van Jezus te schilderen, ook in zijn vertwijfeling en verlatenheid. En zo heb ik Hem recent geschilderd, denkend aan de woorden van Jesaja: 'Hij had gestalte noch luister, veracht en van mensen verlaten, een Man van Smarten.'

De Tsjechische theoloog Tomás Halík heeft mij daartoe met zijn boek 'Raak de wonden aan' extra aangezet. 'Onze God,' zo schrijft hij, 'is een gewonde God en in zijn wonden draagt Hij de wonden van de wereld.' God, aldus Halík, staat aan de kant van hen die lijden, is een van hen.

Zo'n uitspraak verontrust én troost.

En daar, bij hen die lijden, is ook Maria, Troosteres der Bedroefden. Ik heb haar gelaat, het moederlijk gelaat van God, meer dan eens mogen schilderen.

Maria, tot wie de grootmoeder van de kleine Maxim Gorki 's morgens vurig en in bloemrijke woorden bad:

'Glorierijke Maagd, heilige Moeder, schenk ons uw genadevolle liefde voor deze dag. Bron van vreugde, zoete Schoonheid, bloeiende appelboom. Lief rein hartje, mijn schild en mijn steun! Gouden zonnetje!'

En dan maakte ze, zo verhaalt Maxim Gorki, met langzame en statige gebaren een kruisteken en beschouwde met grote liefde het gezichtje van Onze Lieve Vrouw.

Henri Nouwen, ziet in het bijzonder de ogen van Maria en schrijft er deze prachtige woorden over:

'Haar ogen zien het eeuwige in het tijdelijke, het blijvende in het voorbijgaande, het goddelijke in het menselijke. Haar ogen uren naar de oneindige ruimten van het hart, waar vreugde en verdriet niet langer tegengestelde emoties zijn.'

Als schilder probeer ik deze mystieke harmonie die in de icoon niet alleen betrekking heeft op de ogen, maar op het gehele gelaat van de heilige, ja op de icoon in zijn geheel, uit te drukken in lijnen, vlakken en kleuren.

Dat is een welhaast vermetel pogen. En als mijn penseel tekort schiet, dan zijn er nog de liederen, zoals het *Mieroe zastoepnitsa*, dat in Zuid-Rusland in de vastentijd gezongen wordt:

Allergenadigste Moeder, ik kom tot U met een gebed. U beschermt mij met uw genade. Leid mij op de rechte weg, Allerheiligste Moeder Gods, red ons.

Tsjaikovskij's liturgie

Pjotr Iljitsj Tsjaikovskij (1840-1893) was tijdens zijn leven na Tolstoj de populairste Rus. Hier iets over zijn leven, en we begeven ons in een kleine uithoek van zijn muziek: zijn Liturgie van Johannes Chrysostomos.

Men vraagt zich af waar hij de tijd vandaan haalde: tien opera's, zes symphonieën, drie balletten en over de honderd andere muziekstukken. De vele reizen en toernees. En de 5000 brieven die hij schreef, 15 delen in de Russische uitgave. Hij werd 53 jaar. Hij studeerde aan het conservatorium van Sint-Petersburg en werd daar docent. Hij stierf in 1893 aan cholera - over zijn dood zijn zelfmoordtheorieën: hij zou ertoe gedwongen zijn, vanwege zijn homoseksuele aanleg.

Twee vrouwen

Deze aanleg werd later algemeen bekend. De gangbare sovjetkritiek was er nogal zwijgzaam over. De componist had een ingewikkeld bestaan. We kennen zijn hevige verliefdheden, op een neefje, op enige jonge conservatorium-studenten. Het bleef in alle eer en deugd. Hij deed mee in de homoseksuele subcultuur in Moskou en andere Russische steden, en kwam ook in het buitenland wel aan zijn trekken. Hij schrijft er openlijk over in zijn brieven aan zijn broer Modest, ook homoseksueel. Binnen de kleine artistieke kringen waar hij verkeerde was het wel geaccepteerd, zelfs een beetje hip. Maar het grote publiek, dat hem verafgoodde, mocht er niets van weten.

Om allerlei roddels tegen te gaan besloot hij dat hij moest trouwen. Dit ging met de negen jaar jongere Antonina Ivanovna Miljukova, die

| Pjotr Iljitsj Tsjaikovskij.

dodelijk verliefd op hem was. Met haar speelde hij open kaart, hij maakte duidelijk dat hij niet echt van haar hield, en dat ze zouden leven als broer en zus. De werkelijkheid was taaier: enkele dagen na de huwelijks-sluiting voelde hij al een diepe weerszin. De scheiding kwam niet meteen: hij was bang dat de wanhopige Antonina zich van het leven zou beroven, en ze zou zijn geaardheid naar buiten kunnen brengen. Ook wilde hij niet dat de affaire haar maar enig nadeel berokkende.

De andere vrouw, negen jaar ouder dan Tsjaikovskij, was Nadezjda Filaretovna von Meck. Ze was moeder van zeven kinderen en was de

bemiddelde weduwe van Karl Georg Otto von Meck, die rijk was geworden met de Russische spoorwegen. Ze was in opperste bewondering voor Tsjajkovskij en in 1877 besloot ze hem voor de rest van zijn leven geldelijk te ondersteunen. De overeenkomst tussen de componist en zijn bewonderaarster was dat ze elkaar vaak zouden schrijven, maar nooit in levende lijve ontmoeten. Het leverde duizend brieven correspondentie op. Als hij in een van haar landhuizen verbleef, gaf ze van tevoren nauwkeurig op wanneer ze er wel of niet zou zijn, waarnaar Tsjajkovskij zijn verblijf dan regelde. Eén keer liep dit bijna mis, toen Tsjajkovskij aan het wandelen was en afweek van het overeengekomen stramien. Ze zagen elkaar in de verte, hij groette wat verward, en liep weer verder. Veertien jaar later – hij was toen vijftig – kwam ze in de familieproblemen en gaf te kennen de betalingen niet meer te kunnen voortzetten. Ook wenste ze de contacten te beëindigen. Tsjajkovskij, die al jaren wereldberoemd was, kwam er niet door in financiële problemen, maar voelde zich toch wat gekrenkt, temeer omdat hij hoorde dat ze nog steeds rijk was

De keizerlijke Hofkapel

Nadat zijn huwelijk was beëindigd, nodigde Nadezjda, in een poging hem meer aan zich te binden, hem uit op haar landgoed in Brailov, in Oekraïne. De bedienden kregen opdracht hem in alles terwille te zijn – ze kregen niet te horen om welke gast het ging – en hij zou alle tijd en comfort hebben om zich aan zijn muziek te wijden. Er was een nonnenklooster in de buurt; er werd goed gezongen, en hij woonde de diensten bij. Hij ontwikkelde bovendien een hartstocht voor paddestoelen zoeken. Hij componeerde muziek voor viool en piano, en zes liederen, en kwam op het idee om iets voor de Orthodoxe Kerk te schrijven. De gevolgen zouden aanzienlijk zijn.

Aan Jurgensen, zijn uitgever, had hij wel eens gevraagd of deze geïnteresseerd zou zijn in publicatie van kerkmuziek van zijn hand, of zelfs een deel van de liturgie. In zijn tijd in Brailov kreeg het idee gestalte. In een brief aan mevrouw von Meck schreef hij dat er goede componisten bezig waren, maar: “Hoe weinig is hun muziek in harmonie met de Byzantijnse stijl van architectuur en iconen, en met de hele structuur van de orthodoxe dienst. Wist u dat composities voor de kerk het monopolie zijn van de Hofkapel, die dit monopolie jaloers bewaakt

en ronduit weigert dat er met de gewijde teksten iets nieuws wordt ondernomen? Mijn uitgever Jurgensen heeft een manier gevonden om die vreemde wet te omzeilen, en als ik iets voor de kerk schrijf, publiceert hij het in het buitenland.”

De almacht van de keizerlijke Hofkapel, krachtens een oekaze van Alexander I, begon in de tijd dat Dimitrij Bortnjanskij (1751-1825) daar de leiding had. We herinneren ons de eeuwen daarvoor, toen de kerkzang nog grotendeels eenstemmig was. In de 17^e eeuw kwamen er nogal wat zangers uit Zuid-Rusland, die om politieke redenen in Moskou verbleven, en die werden uitgenodigd om het Kievse zingen door te geven. De gelinieerde muzieknotatie raakte hiermee ook steeds meer in gebruik. Bulgaarse en Poolse invloeden waren er ook. De meerstemmigheid verspreidde zich. Nikon, de patriarch die de vernieuwingen in de kerk doorvoerde, ondersteunde dit. Er werd steeds meer gecomponeerd, de begeleidende stemmen werden steeds kunstiger, en er gebeurde ook veel in de concertzalen.

Peter de Grote zag weer meer in de westerse zangpraktijken, waardoor de veelbesproken Italiaanse invloeden zich lieten gelden. Onder Katharina II kreeg Baldassare Galuppi enige jaren de leiding over de Hofkapel. In die tijd zong Bortnjanski, de latere “Mozart van Oekraïne”, de “Mozart van Sint-Petersburg”, de “Russische Palestrina”, in het koor; hij kreeg lessen van Galuppi, en werd op zijn beurt kapelmeester. Onder hem werd de Hofkapel oppermachtig, buiten dit instituut om mocht niets worden uitgegeven. Bortnjanskij werd opgevolgd door de Lvovs, respectievelijk de vader en de zoon. Al die tijd bleef de macht van de hofkapel, totdat daar na het proces Tsjajkovskij / Jurgensen een einde aan kwam.

De liturgie

In zijn composities was Tsjajkovskij sterk westers georiënteerd, maar hij hield ook graag rekening met de Russische mentaliteit, en maakte gebruik van Russische volksmelodieën. Hoewel hij niet echt in de kerkelijke dogma's geloofde, zag hij de Chrysostomosliturgie als een “verheven kunstwerk”; hij woonde graag diensten bij en hield van de sfeer van “overpeinzingen in de geur van wierook”. Zijn liturgie kwam in mei/ juni 1878 tot stand, en hij liet het aan zijn uitgever zien. Deze besloot het monopolie van de Hofkapel uit te dagen, en het werk in Rusland uit te geven. Prompt werden

1 Schilderij van Pjotr Iljitsj Tsjaikovsky.

alle exemplaren in beslag genomen. Na twee jaar procederen stelde de rechter de uitgever in het gelijk.

In geschriften over Tsjaikovskij wordt uitvoerig ingegaan op zijn opera's en symfonieën, maar de geestelijke muziek staat er wat apart. De biograaf David Brown weet er weinig raad mee. Voor westerse oren maakt ze een wat esoterische indruk. Hij erkent dat de muziek functioneel is in de kerkdiensten, dat er een vrijere vorm van maatvoering wordt gebezigd, het tempo vaak traag is, en de dynamiek erg ruim. En verder: sterke eenvoud en magistrale waardigheid.

En hoe ging het in Rusland? Een van de eerste uitvoeringen in Moskou, in 1880, werd druk bezocht, mede als gevolg van het publicitaire rumoer. De aanwezigen vonden het prachtig, vele keren moest de componist bij het applaus terugkomen. César Cui, een van de componisten van het "Machtige Hoopje" (met o.a. Moessorgskij en Rimskij-Korsakov), vond het een fraai koorwerk dat evenwel leed aan een teveel aan hoge stemmen, wel briljant maar met te

veel herhalingen, en met meer decorum dan krachtige inspiratie. Het niet-sacrale werk vond hij beter. Tsjaikovskij was zeer bedroefd over wat Amvrosij, de vicaris van Moskou, in een artikel schreef: dat de combinatie van deze componist met de liturgie een belediging was voor de Orthodoxie. Stel je voor dat een Joodse componist zo iets deed: het zou een bespotting zijn van de liturgie.

Een gevolg van dit alles was wel dat de Russische componisten nu vrijer waren in hun omgang met de sacrale muziek.

Rachmaninov zou daarvan profiteren. Tsjaikovskij schreef meer geestelijke muziek, onder meer een reeks van negen geestelijke koorzangen. En in 1881 kreeg hij van zijn uitgever het verzoek voor een uitgave van het complete werk van Bortnjanskij – tien delen moesten het worden. Hij kon er weinig inspiratie aan ontleen. "Omdat de genereuze Pjotr Ivanovitsj me rijkelijk betaalt," schrijft hij in een brief, "zou ik niet moeten klagen, maar de werken van Bortnjanskij zijn zo armzalig van inhoud, het zijn er zo veel en ze zijn zo monotoon dat ik van tijd tot tijd in diepe wanhoop

wegzink". Het zal veel liefhebbers tegen de borst stuiten. Maar Tsjaikovskij had meer vreemde oordelen. Het werk van Brahms vond hij afschuwelijk, de Vliegende Hollander van Wagner lawaaiig en vervelend, en de opera's in Bayreuth een hele zit.

Hoe vergaat het de hedendaagse luisteraar? Even googelen levert al snel veertien uitvoeringen op. En wat de componist ook opmerkte over Byzantijnse stijl, de sfeer is rijkelijk romantisch. De eerste litanie voert je al door een reeks van stemmingen, en is meer een aparte compositie dan een litanie in samenspraak met de priester. Het is mooi voor op het podium, ook kun je je nog een stemmige uitvoering in de kerk voorstellen, maar niet in de praktijk van een liturgie. Hoogstens kan dit met het Trisagion. Maar het is een prachtig werk.

Zijn dood, zoals boven gezegd, bleef de biografen bezig houden. Had hij, toen er nog cholera was, zomaar water uit de kraan gedronken, of was het een uitgelokte zelfmoord? Maar als je over zijn leven leest, moet je wel instemmen met een Engelse tijdgenoot: *a lovable man*.

Dolf Bruinsma

Moderne Servische iconen

Onder de titel ‘Vernieuwing van icoon-schilderkunst’ schreef Paul Brenninkmeijer in Pokrof 2018 nr 5 een artikel over de Russische icoonschilders Philip Davydov en Olga Shalamova. Beiden publiceerden een uitgebreid interview met de Servische icoonschilder Todor Mitrović die net als zij een verrassend nieuwe hedendaagse stijl vond voor zijn iconen die toch geheel recht doet aan de traditie. In het onderstaand artikel ziet u enkele treffende voorbeelden van zijn werk. Hij verzet zich tegen het reproduceren van oude middeleeuwse iconen, zoals veel hedendaagse iconenschilders plegen te doen. Paul Brenninkmeijer schildert zelf ook iconen. In zijn samenvatting van dit interview worden door Mitrović indringende vragen gesteld. Hoe kunnen iconen de mens van vandaag op een nieuwe manier aanspreken? Hoe kunnen iconen weer een echt liturgische betekenis krijgen die het oude evangelie op een nieuwe manier in de wereld van vandaag tot leven wekt?

Todor Mitrović is geboren in Belgrado, Servië in 1972. Hij studeerde kunsten en theologie en is lid van de internationale kunstgroep ‘Eikona’ (<http://eikona.org/>). Hij doceert aan de Academie van Servische Orthodoxe Kerk voor Schone Kunsten in Belgrado. Hij is gepromoveerd op de relatie tussen middeleeuwse kunst en de moderne kunst.

Geen loutere reproductie van oude iconen

Diepgaande theologische studie beïnvloedde dit onderzoek. Hij verzet zich tegen het reproduceren van oude middeleeuwse iconen. Hij verklaart: “Het lijkt erop dat we de geest van de

| Genezing van een lamme.

kerkvaders niet begrepen hebben als het gaat om kerkelijke kunst. Wat voor ons als het voorbeeld van een na te schilderen icoon geldt, heeft een bijzondere geest. Deze geest leert ons juist om niet te kopiëren. Het hedendaagse kopiëren is onverenigbaar met middeleeuwse esthetiek.

Kerkelijke kunst moet benaderd worden vanuit liturgisch perspectief, door mensen van deze tijd tot leven gebracht. En wel in een actuele culturele context. We worden uitgedaagd om deze actuele culturele context te transformeren, hoe moeilijk dit ook lijkt. In de Late Oudheid scheen het haast onmogelijk om de Romeinse cultuur, met keizers die als goden vereerd werden, te veranderen. Maar christenen deden dit wel door hun geloof en met de hulp van God. Van ons wordt niet verwacht dat we het geloof van mensen die hier vroeger geleefd hebben tot expressie brengen, maar ons eigen geloof. We kunnen niet naar de kerk gaan en zeggen: “God heeft genade met ons omdat we de afstammelingen zijn van vrome mensen die hier vóór ons woonden”. Maar zo wordt hedendaagse kerkelijke kunst vaak wel opgevat. Omdat het ons aan talent of vertrouwen

ontbreekt, of omdat we niet begrijpen wat we moeten doen, reproduceren we alleen de kunst van onze voorouders. [...] Hoe primitief en rudimentair onze uitdrukking ook is, het moet gedaan worden vanuit het hart, via de geest en het lichaam, anders weigeren we deel uit te maken van het Lichaam van Christus. Wij proberen om het Lichaam van Christus aanwezig te laten zijn in een materiële en culturele context.”

Het vinden van een nieuwe taal

Mitrović pleit ervoor oude iconen aandachtig te bestuderen om hun diepgang en de taal die ze spreken te leren kennen. Deze taal moet ons uitgangspunt zijn om die zelf op een nieuwe creatieve manier te gebruiken. Alleen dan kunnen onze iconen werkelijk theologie in kleur worden. Het is vergelijkbaar met de manier waarop een dichter oude woorden op een nieuwe manier gebruikt tijdens het schrijven van hymnen. Een icoonschilder zal vandaag de dag een actief christen zijn die midden in de wereld van vandaag zijn boodschap uitdraagt. Het is onmogelijk om authentieke kerkelijke kunst te creëren als we geen dialoog aangaan met hedendaagse kunst. We moeten zowel de taal van middeleeuwse kunst alsook de taal van hedendaagse kunst leren. Dit is geen artistieke vraag, maar een theologische. Mitrović zegt: “Een academische en conservatieve beoordeling beschrijft Byzantijnse en Russische middeleeuwse iconen als naïef, maar tijdens een van zijn bezoeken aan Rusland zei de grote Franse schilder Henri Matisse, na het zien van de verzameling oude middeleeuwse iconen: ‘wat een helderheid en met welk een geweldige, sterke gevoel. Jonge mensen heb-

ben hier, in hun eigen huis, veel betere modellen van kunst dan in het buitenland. Franse kunstenaars zouden moeten komen studeren in Rusland: Italië biedt minder op dit gebied’. Dit is de enige manier waarop de renovatie van middeleeuwse kunst de authentieke beeldtaal van de kerk kan worden, en niet een of ander archeologisch project of museumproject, geproduceerd voor experts of een elite en met een vroom middeleeuws sausje. Tenslotte is er een eenvoudig liturgisch argument: als onze kunst een liturgische dimensie heeft, is het noodzakelijk om elementen van onze eigen wereld naar de kerk te brengen om de wereld en ook onszelf te redden.”

Kerkmuren vol met geschilderde verhalen? Mitrović stelt ook vragen bij de manier waarop kerkmuren vol geschilderd worden met uitbeeldingen van verhalen uit de Bijbel en van heiligenlevens. Deze statische voorstellingen concurreren met films en videogames waar moderne mensen elke dag mee geconfronteerd worden. Zeker voor een geletterd publiek worden dit dan vaak niet meer dan uitbeeldingen van sprookjes. Hij zegt: “Iconen moeten niet concurreren met films en videogames. Kerkelijke kunst moet iets anders bieden: het eenvoudige, plechtige en statische beeld straalt innerlijke kracht uit. Dit beeld, vol met lagen – op picturaal en theologisch niveau – kan uren worden bekeken. Dit is zo anders dan de rommelige mengelmoes aan informatie die de toeschouwers elk moment van hun leven overspoelt. Men merkt dat men een wereld binnengaat die getransformeerd is door Gods genade en liefde. Iconen moeten geweldige kunst zijn, niet omdat iemand groter wil zijn dan een

ander, maar omdat alleen grote kunst zoveel boodschappen kan uitdrukken in één enkel beeld. Ik ben ervan overtuigd dat het de moeite waard is om hier naar te streven, en ik geloof dat er wonderen gebeuren – zelfs vandaag.”

Het kussen van iconen.

Zijn studie van de middeleeuwse iconen gaven hem nieuwe inzichten over het functioneren van iconen. Hij wijst erop dat de vredeskus in de liturgie, waarbij de gelovigen elkaar omhelsden in de middeleeuwen in onbruik raakte, en zoals ook nu nog, alleen door de priesters aan het altaar wordt gepraktiseerd. Zo ontstond er een verwijdering tussen

| Laatste Avondmaal.

| Moeder Gods

geestelijken en leken. Deze laatste namen minder tastbaar deel aan de liturgie. Totdat men iconen ging kussen! In de 12^e eeuw werden wandschilderingen aanraakbaar voor leken, vooral op lagere muren die eerder waren bedekt met marmer, en iconen werden geplaatst op standaards nabij de iconostase. Zo werd het ritueel kussen van iconen officieel de liturgische praktijk en zo lijkt het erop dat iconen de afstand tussen de gelovigen en de geestelijkheid verkleinden. “En zo werd de late Byzantijnse kunst uitgenodigd om commentaar te geven op de liturgie en deze uit te leggen, en om eerder onzichtbare aspecten van de eucharistie – de transsubstantiatie van het lichaam van Christus – iconografisch zichtbaar te maken.”

Moderne technieken en materialen

“Chemie heeft ons in staat gesteld de materiële wereld diepgaand te onderzoeken en ons bestaan in de wereld heeft een nieuwe coloristische dimensie gekregen. We moeten deze nieuwe dimensie voorzichtig onderzoeken en geleidelijk nieuwe kleuren in onze iconen opnemen. Naar mijn mening gebruiken Russische kunstenaars het hedendaagse palet op een subtielere manier dan de voorbeelden uit de Servische en Griekse kerkelijke kunst. Het is niet verstandig om deze schat niet te gebruiken. Goud en edelstenen kunnen niet op tegen de rijke en verfijnde kleurschakeringen die glans en pracht aan iconen geven. Deze uitstraling is een product van de menselijke geest. Naar mijn mening is menselijke uitstraling een beter symbolisch en een meer esthetisch

middel om onze kerken tot ‘hemel op aarde’ te laten worden dan de glinstering van goud en juwelen. Tot slot, voor zover ik de geest van middeleeuwse kunst begrijp, denk ik dat de Byzantijnse meesters ons eigentijdse pigmentpalet heel graag zouden hebben gebruikt.”

Iconenkunst als kerkelijke kunst.

Hoe belangrijk en deskundig de context ook is, de

icoon is geen privé artistieke uiting. De hele kerk dient door onze iconen heen te spreken. De kerkelijke beschouwer van iconen kan de boodschap van de icoon door de liturgische beleving herkennen. Van een icoon kun je zeggen: ‘als ik er niet voor kan bidden, is het geen icoon’. Toch is hier wel een probleem.

Tijdens de Renaissance konden Byzantijnse prelaten bij hun bezoeken aan West-Europa niet bidden voor Renaissance-schilderingen. Later werden veel orthodoxe kerken gevuld met iconen in realistische Italiaanse stijl geschilderd en men bidt er ijverig voor. Zouden deze dan moeten worden vernietigd? Todor Mitrović erkent dat iconen in Servië niet zo serieus worden genomen als in Rusland, Roemenië en Griekenland. Servië is een klein land, zegt hij, uitgeput door oorlogen en economische crises, men is al blij als een icoon goedkoop en snel verkrijgbaar is, ‘als iets dat je bij McDonald’s haalt’. Zijn werk wordt beter begrepen in Rusland, Roemenië of Griekenland. Toch blijft hij trouw aan wat hij als zijn roeping ziet: vernieuwing van de iconenkunst. Met alle bewondering van zijn werk moeten we toch erkennen dat niet iedere iconenschilder dezelfde artistieke creativiteit in zich heeft die tot een nieuwe aansprekende vormgeving leidt. Maar wie weet, krijgen mensen als hij en Philip Davydov en Olga Shalamova ook hier in het westen navolgers.

Paul Brenninkmeijer

Byzantijnse liturgie XXVIII:

Phos hilaron

De hymne 'Phos hilaron' (Vreugdevol licht) wordt gezongen in de Byzantijnse vesperdienst. Deze hymne is de vroegst bekende hymne buiten de Bijbel die tegenwoordig nog altijd in gebruik is. Plaats van ontstaan is waarschijnlijk de landstreek Cappadocië, wat tegenwoordig Midden-Turkije is. Een verder onbekende auteur noemt in de zogeheten Apostolische Constituties voor het eerst de hymne; deze Apostolische Constituties stammen uit de late derde tot vroege vierde eeuw.

De hymne zelf kan ouder zijn; sommigen plaatsen haar al in de tweede eeuw n.C.

Phos hilaron is bedoeld te worden gezongen bij het ontstaan van de lampen aan het begin van de avond, een voor-christelijk gebruik dat de christelijke Kerk maakte tot een uitgelezen moment van lof aan God.

In de vierde eeuw noemt de kerkvader Basilius de Grote (329-379) het zingen van deze hymne als een geliefde traditie in de Kerk van zijn dagen. Het zou daarbij gaan om een dan reeds oude traditie. In de H. Grafkerk te Jeruzalem was het de traditie dat er een lamp steeds brandend werd gehouden in het lege graf van Christus. Tijdens het zingen van de hymne werd aan die lamp een kaars aangestoken en vanuit de ruimte van het lege graf de kerk in gedra-

gen. Zo symboliseerde dit licht de verrijzenis van de levende Heer.

In een bepaalde traditie werd een grote deels onbekende martelaar met de naam Athenogenes als de auteur aange-merkt. Hij zou de hymne hebben gezongen op weg naar zijn martelaarschap. Het Romeinse Martyrologium noemt een Athenogenes op 16 juli, die dat gedaan zou hebben. Dan zou hij dezelfde kunnen zijn als de bisschop die met tien leerlingen martelaar werd in Sebaste

Byzantijnse lamp (Foto: Temple Gallery Londen).

Vreugdevol licht

van de heilige glorie van de onsterfelijke Vader,

de hemelse, heilige, zalige, Jezus Christus, aangekomen bij het ondergaan van de zon, terwijl wij het avondlicht zien, bezingen wij de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, God.

Waardig U op alle tijden te bezingen met juiste stemmen,

o Zoon van God, die het leven geeft, daarom verheerlijkt de kosmos U.

in Armenië op 16 juli rond het jaar 305. Maar het waarschijnlijkst is het dat de auteur van de hymne volstrekt anoniem is.

De hymne heeft een trinitaire structuur, d.w.z. God wordt aangeduid als de Drie-ene: Vader, Zoon en heilige Geest, waarbij de Zoon het ware licht is, het vreugdevolle licht.

De hymne is in gebruik in elke Byzantijnse avonddienst, op een plechtig moment. In de Armeense traditie is, in een op details enigszins afwijkende versie, de hymne in gebruik in de vespers aan de vooravond van de zondag of van een kerkelijk feest. Verder is de hymne be-

kend in de liturgie van de anglicaanse kerk en van sommige lutherse kerken.

Leo van Leijssen

Pokrof

is een uitgave van:
katholieke vereniging voor
oecumene athanasius
en willibrod

